

Feri Lainšček

Namesto koga roža cveti

Prešernova družba, Ljubljana 1991

Lainšček se je po metafizijskem romanu *Grinta* – v njem se poigrava s fikcionalnostjo literature in se hahlja izza pripovedovalca – lotil domačega okolja. Roman *Namesto koga roža cveti*, ki je dobil tudi nagrado Kresnik za najboljši slovenski roman v preteklem letu, se ukvarja z življenjem prekmurskih Ciganov, z njihovo ujetostjo v usodo, ki ji zaradi svoje marginalnosti, a tudi zaradi hotenega in v kri položenega sentimenta ne morejo ubežati.

Lainšček si zato, da bi prikazal zajeb ciganskega življenja, izbere dva poba, ki si z eno od porok svojih staršev padeta v svaštvo, in ju spremlja od otroštva; prvi tolče in ubira pot godca in se preživlja z igranjem – jasno, zaklete in čarobne bele violine, drugi se »civilizira«, pristane torej na imperativ okolja in se šola, da bi ubežal ciganstvu. Ko mu to že skoraj uspe, saj si omisli tudi necigansko deklino, se zanjo žrtvuje in gre zanjo sedet, prijatelj muzikant pa jo mimogrede naskoči, to jo prežene v samostan. Ko se prijateljka naslednjič vidita, »civilizirani« uspešno nago-varja muzikanta k ugrabitvi (morda z elementi pričevanja) dekleta. To se konča neuspešno, zato si z revolverjem odpre glavo. Tako gre to.

Lainšček stavi na kombinacijo vsega trojega; na pripovedovanje te lahkotne, že kar banalne zgodbe, na zelo pomembno vlogo dialogov, ki razgibajo naracijo, v romanu je tudi cel kup lirčnih in poetičnih pasusov, ki se močno približujejo poeziji tudi po sami motiviki – luna daleč na nebu, tihotnost in samotnost lokalnih mračnih močvirij ponoči, samotni polnočni godec sredi trsa. V vse to je Lainšček primešal primerno – torej zelo milo – uporabo lokalnih besed, prekmursko sintakso, s katero je zelo uspešno koloriral okolje, ki ga opisuje. S kombiniranjem razvejane pripovedi, na katero so napete smešne in nabrite epizode iz ciganskega življenja, z zavirajočimi lirčnimi in poskočnimi dialoškimi replikami mu je uspelo diktirati ritem pripovedi, ki je zelo razgiban in spremenljiv.

Glavna odlika Lainščkovega romana ni pripovedovana zgodba, ki se na koncu na hitro in na silo razreši z neprepričljivimi dialogi in samomorom enega od udeležencev. Zgodba sama je samo način, kako povedati žalostno-smešne štorije iz ciganskega življenja; propad obeh principov, tistega, ki vztraja na margini, in tistega,

ki se (samo navidezno) podreja zato, da bi si pridobil moč in znanje, ki bi mu omogočila institucionalizacijo in sploh možnost dialoga, je celo bolj ponazorjen z opisom okolja in karakterizacijo nekaterih glavnih likov. Presenetljivo posilstvo prijateljave dekle mimogrede ob cesti in strelji na koncu romana so torej samo precej groba – a se lahko reče ekscenca, ne da bi pri tem zasmrdelo po normativizmu? – dodatna in morda celo nepotrebna manifestacija tistega, kar govori Lainščkov roman že na slogovni ravni in z opisi okolja, s poudarjanjem muzikantovega avtizma, ko miži pred svetom, predvsem pa z drobnimi epizodami. V teh se razkrijejo ciganska pretkanost, dobrohotnost, smisel za pretiravanje, nabritost in razdraganost ob hkratni neizmerni in globoki žalosti, ki si nadeva kar najbolj čudne maske, predvsem obešenjaški široko režeci smeh, ki nastopi tik pred avtodestruktivnostjo. Seveda so vse to simptomi čefa, razpoloženja, ki nima z nostalgčno melanholijo, tem dobrim gojiščem vzvišenega, tako ljubim celi vrsti evropskih eksistencialistov in zgodnjemu Alešu Debeljaku, prav nič skupnega. Čef – nekatere besede puščam v originalu, saj jih ne more zajeti noben prevod, čeprav naj bi šlo za nekaj med dobro voljo in naslado, zadovoljstvom in poželenjem, željo in užitkom, tako vsaj v slovarju SH jezika – se močno razlikuje tudi od hrepenenja, tega endemnega sentimenta med Vrhniko, Vrbo in Retjem.

Hrepenenje, na katerega smo tako ponosni in ki preveva domačo literaturo, je seveda najbolj artikulirano v enem od glavnih nacionalnih mitov, v tistem o lepi Vidi, ki je najprej zrla na morje, jo pobrisala z zamorcem oziroma Mavrom – to, bodimo realni, ni slaba odločitev – in potem spet gledala na morje, samo v drugo smer. Hrepenenje je posledica zavrtega in vase zaprtega gibanja želje, je negovanje nostalgичnega ujčkanja za vedno (in hkrati že od nekdaj, bi rekel Tine Hribar) izgubljenega. Hrepenenje je torej usmerjeno navznoter, saj je brez objekta, in ravno po tem se loči od stremljenja kot sentimenta, ki ga goni volja do moči, s tem pa hrepenenje zavira akcijo, delovanje, že vnaprej se odreka vsakršnemu cilju, ker je zaslepljeno od odsotnosti Cilja. Hrepenenje je torej imeniten sentiment za pesnike in tudi za narode, ki se ohranjajo kot poezija oziroma skozi poezijo.

Štos čefa – in to so filmske upodobitve, na primer Zbiralci perja Aleksandra Petrovića, Dom za obešanje ali Oče na službeni poti Emira Kusturice, upodobitev moških oseb v Petrijinem vencu in podobno – je drugje. Čef žene in sili k akciji, ki je vnaprej obsojena na uspeh, (avto)destruktivna, ekscenca – a vendar hkrati bolj krik obupa kot agresije, bolj zavedanje brezupa kot pridobivanje pozicije, hkrati naslada ob trpinčenju (lastne) racionalnosti, preračunljivosti, planiranja in pristajanja na kalupe in zapovedi nasploh. Če se torej hrepenenje izogiba in umika pred akcijo v svet zasebnega in sentimentalnega, se čef z nase usmerjeno akcijo – ali pa s takšno, ki zadevo še dodatno in izdatno poslabša – hote odreka spravi, pomirjenosti, konformizmu. Bolečino, ki jo povzroči v sebi trgajoče hrepenenje, čef pozunanjji, manifestira, spravi na dan, in sicer vedno na tak način, da razbija družbo in napada njene konvencije.

Seveda je vprašanje, ali je hrepenelstvo še ustrezen sentiment slovenstva. Če ni, ga bodo izpodrinili drugi. Gotovo ne čef, upam pa, da »freh naduvano postavljajstvo«, ki se je razbohotilo v zadnjih letih, tudi ne.

Lainšček je o prekmurskih Ciganih in o čefu pisal suvereno, poznavalsko, pripovedno (vse do konca) spretno, z veliko jezikovno senzibilnostjo in inovativnostjo. Od vseh njegovih romanov se mi zdi *Namesto koga roža cveti* najboljši, hkrati je komunikativen, zabaven in potegne, skratka, ima vse lastnosti, ki jih mora danes imeti dober roman.

Matej Bogataj